

Археологічна розвідка давньоруського міста Болохова

Давньоруське місто Болохов — центр Болоховської Землі, що була розташована у верхів'ях Південного Бугу і басейну річок Горині, Случі, Тетерева й межувала з Галицько-Волинським та Київським князівствами¹. Вперше місто згадується в Іпатіївському літопису під 1150 р.² Болоховські князі вели тривалу боротьбу проти спроб Галицько-Волинського князівства приєднати їх землю, тому літопис часто згадує Болохов та його володарів³. Остання згадка належить до 1257 р., коли галицько-волинські війська Данила й Василька підкорили Болоховську землю⁴.

Болохову та його ролі у вітчизняній історії присвячено чимало статей істориків⁵. Проте тільки недавно проведено археологічну розвідку літописного міста⁶. Залишки його локалізовані на території м. Любара Житомирської області на лівому березі р. Случі, де високий уступ врізується у річкову заплаву (рис. 1). З північного заходу Болохов захищали безіменний струмок і болото, з півночі та сходу — глибока й широка Случ, з півдня і південного заходу — глибокий різ шириною 5—6 м.

Найвища точка городища підноситься над рівнем річкової долини на 7 м, довжина рову 120, сучасна глибина його 4 м, площа городища 2,86 га. На цій території простежуються дві площадки: перша (дитинець) розмірами 115×85 м і друга — 100×50 м. Розмежовувались вони внутрішнім ровом (рис. 2).

Зовнішній вал і рів захищали городище з південно-західної і південної сторін. З північної і східної, очевидно, ніяких земляних укріплень не було. Тут до городища підходила заболочена низина або русло Случі. Аналогічні умови простежуються в укріпленнях давньоруського міста Воїнь⁷. Ширина заплави в цьому місці — від 300 до 600 м. Між протилежним берегом і уступом на Случі є острів, через який дуже зручно було діставатися на правий берег ріки.

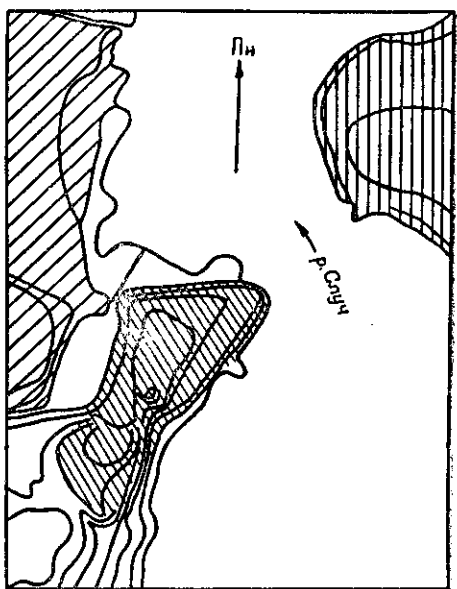

Рис. 1. Загальний план городища літописного Болохова:

1 — городище Болохова XII—XIII ст., 2 — посад Болохова XII—XIII ст., 3 — замчище Любарта XIV—XVII ст.

¹ Радянська енциклопедія історії України (далі РЕІУ), т. 1. К., 1969, стор. 176.

² ПСРЛ, т. 2. Іпатьевская летопись. СПб., 1843, стор. 50.

³ РЕІУ, т. 1, стор. 176; ПСРЛ, т. 2, стор. 50, 172, 174, 180, 194.

⁴ ПСРЛ, т. 2, стор. 194.

⁵ Н. Д а ш к е в и ч. Болоховская земля и ее значение в русской истории, эпизод из истории Южной Руси в XIII и XIV столетиях. К., 1876; П. А. Раппопорт. Города Болоховской земли.— КСИИМК, вып. 57. М., 1955, стор. 52—59.

⁶ С. А. Л и п к о. Де був давній Болохов? — УІЖ, № 4. К., 1971, стор. 99—104.

⁷ В. Й. Д о в ж е н о к, В. К. Г о н ч а р о в, Р. О. Ю р а. Давньоруське місто Воїнь. К., 1966, стор. 21—23.

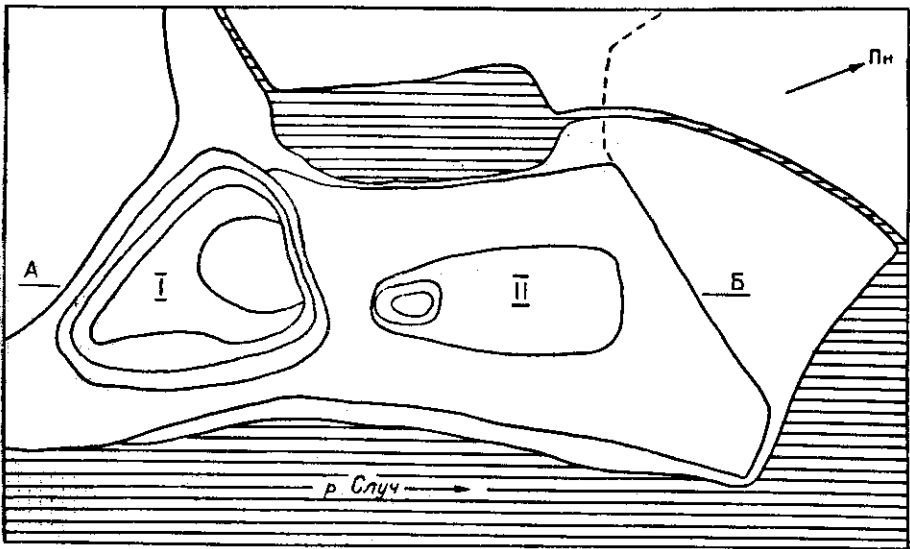

Рис. 2. Городище літописного Болохова (план і профіль):
 I — площадка I, II — площадка II.

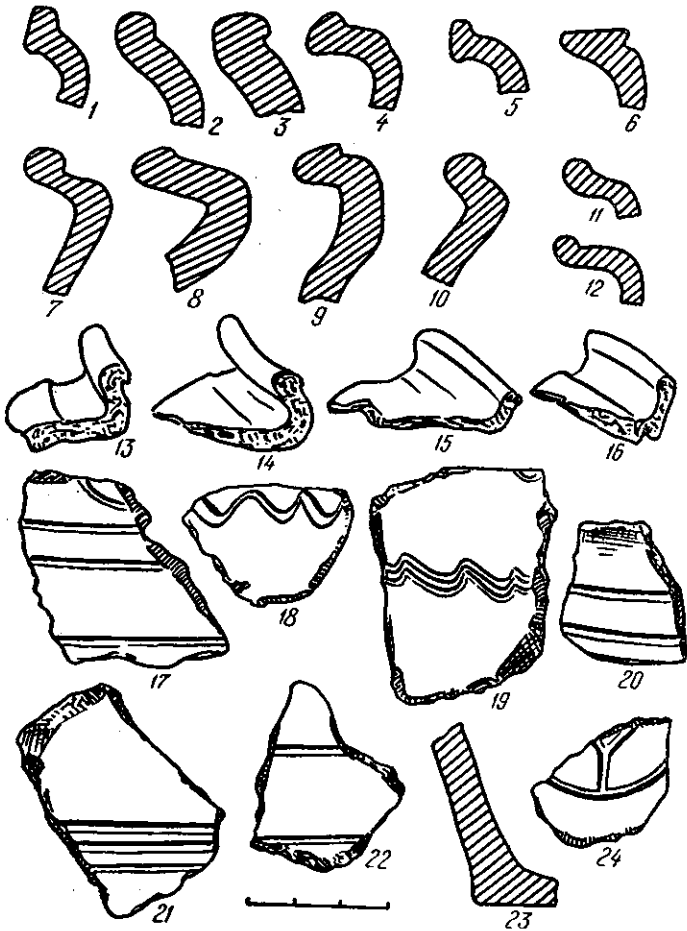

Рис. 3. Кераміка XII—XIII ст. з городища:
 1—12 — профілі вінець, 13—16 — фрагменти вінець, 17—22 — кераміка з орнаментом, 23 — профіль денця, 24 — рельєфне клеймо на денці.

Підйомний матеріал і невеликі розвідувальні шурфи, закладені на території городища, дали типові для давньоруських міст знахідки: кераміку XII—XIII ст., орнаментовану прямими і хвилястими лініями, з відігнутими вінцями; шлак гончарного й залізоробного виробництва, скляні намистини та браслети. На одному з донець посуду є рельєфне клеймо (рис. 3). Учень Василь Шуляк знайшов на городищі уламок пізньотрипільської жіночої статуетки. Трапляється тут і кераміка пізнього Трипільля та доби бронзи — раннього заліза (рис. 4).

Оборонний рів перерізано двома траншеями з метою розвідки і визначення часу його існування. В ньому виявлено два шари торфу на глибини 1,1—1,3 і 1,6—1,8 м та поодинокі уламки кераміки часів трипільської культури, ранньозалізного віку, а також велику кількість фрагментів давньоруської кераміки (XII—XIII ст.).

Поруч з городищем на лівому березі Случі між двома струмками був великий за площею посад (рис. 1). Це підтверджується майже триметровим культурним шаром, розкопаним під час будівельних робіт.

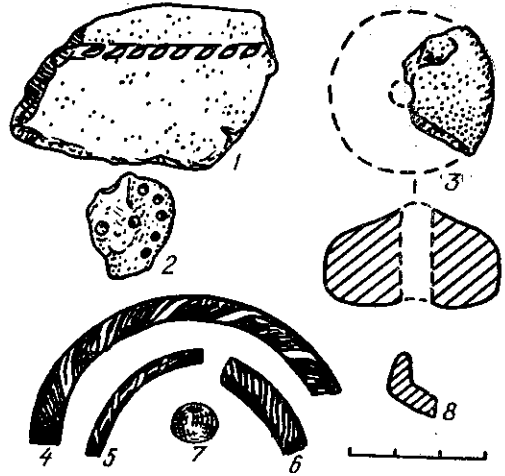

Рис. 4. Археологічні знахідки на території городища:

1 — фрагмент пізньотрипільської кераміки з шнуровим орнаментом, 2 — уламок пізньотрипільської жіночої статуетки, 3 — прясло доби бронзи — раннього залізного віку, 4—6 — уламки скляних браслетів часу Київської Русі, 7 — скляна намистина часу Київської Русі, 8 — профіль вінця миски доби бронзи—раннього заліза.

Таблиця

Порівняльна характеристика Болоховського городища

Назва городища	Розмір площадки, м	Висота над рівнем ріки, м	Висота валу, м	Ширина рову, м	Глибина рову, м	Культурний шар, м
Деревич Любарського району Житомирської області	95×100	15	4	14	5,5	0,8—1,2
Губин Старокостянтинівського району Хмельницької області	площадка I 50×80, площадка II 100×70	9	6,5	—	9	0,9—1
Кудинка Летичівського району Вінницької області	90×60	15	6	—	3	0,6—0,9
Разіне Держинського району Житомирської області	50×50	9	2	—	2	—
Довбиші Чуднівського району Житомирської області	66×69	8	4—6	8	3—6	—
Болохов, смт Любар Житомирської області	площадка I 115×85, площадка II 100×50, загальна площа 2,86 га	7	4	5—6	4—7	0,85—1

Тепер порівнюємо досліджену пам'ятку з городищами інших міст Болоховської землі, на яких виявлено культурний шар XII—XIII ст. (таблиця) ⁸.

За кількістю укріплених площадок Болохов насамперед подібний до Губина: обидва городища мали їх по дві. Схожість з іншими болоховськими містами спостерігається і в розташуванні на мису, який врізається у заплаву ріки. Проте, на відміну від решти пунктів, у Болохова вигідніше географічне положення на р. Случі, та й за площею він майже у три рази більший. Ось чому це місто стало центром Болоховської землі. Маючи великий посад, воно, крім оборонної ролі, виконувало функції ремісничого та невеликого торгового міста ⁹.

С. А. Липко

Археологическая разведка древнерусского города Болохова

Резюме

Болохову — центру Болоховской земли — посвящено много статей историков. Но только недавно проведена археологическая разведка летописного города, который находится на территории Любара Житомирской области, на левом берегу Случи. Городище занимает площадь 2,86 га. Обнаруженные здесь материалы типичны для древнерусских памятников. Это керамика XII—XIII вв., шлак гончарного и железодельного производства, стеклянные бусинки и браслеты. Встречается также керамика позднего Триполья, эпохи бронзы и раннего железа.

Рядом с городищем был посад. По характеру оборонительных сооружений и местоположению Болохов имеет много общего с известными нам городами Болоховской земли, но географическое положение его более удобно, а занимаемая площадь в три раза больше, чем у остальных.

⁸ П. А. Раппопорт. Города Болоховской земли..., стор. 52; його ж. Военное зодчество западнорусских земель X—XIV вв. Л., 1967, стор. 72—74.

⁹ Б. А. Рыбаков. Русские земли по карте Идриси 1154 года.— КСИИМК, т. 43. М., 1952, стор. 38; С. А. Липко. Де був давній Болохов?..., стор. 99—104.